

УДК 339.924:314.7

Риндзак О.Т.

кандидат економічних наук, докторант
Інституту регіональних досліджень імені М.І. Долишнього
Національної академії наук України

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ У СИСТЕМІ ЧИННИКІВ ДЕРЖАВНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

INTERNATIONAL ECONOMIC INTEGRATION IN THE SYSTEM OF FACTORS OF STATE MIGRATION POLICY

АНОТАЦІЯ

Уточнено суть міжнародної економічної інтеграції та розглянуто основні її рівні (мікро-, мезо-, макро-, мегарівень). Доповнено типову класифікацію форм міжнародної економічної і політичної інтеграції такими полярними її проявами, як автаркія та федералізація. Крім того, коротко висвітлено поняття глобалізації, регіоналізації, глобальної інтеграції; з'ясовано характер впливу інтеграційних процесів на міграційну сферу.

Ключові слова: міжнародна інтеграція, форми інтеграції, рівні інтеграції, глобалізація, регіоналізація, міграція.

АННОТАЦИЯ

Уточнено суть международной экономической интеграции и рассмотрены основные ее уровни (микро-, мезо-, макро-, мегаровень). Типичная классификация форм международной экономической и политической интеграции дополнена такими полярными ее проявлениями, как автаркия и федерализация. Кроме того, кратко освещены понятия глобализации, регионализации, глобальной интеграции; выяснен характер влияния интеграционных процессов на миграционную сферу.

Ключевые слова: международная интеграция, формы интеграции, уровни интеграции, глобализация, регионализация, миграция.

ANNOTATION

The essence of international economic integration is specified and its levels are examined (micro-, meso-, macro- and megalevel). Typical classification of forms of international economic and political integration is supplemented by its polar manifestations, such as autarchy and federalization. Besides, the concept of globalization, regionalization and global integration is briefly highlighted; the influence of integration processes on migration is covered.

Keywords: international integration, forms of integration, level of integration, globalization, regionalization, migration.

Постановка проблеми. Дослідження світових соціально-економічних процесів є важливою передумовою розуміння розвитку національних економік, розробки національної економічної стратегії та формування на цій основі адекватної міграційної політики. Реалізація євроінтеграційного вибору України, необхідність гармонізації її соціально-економічної, міграційної політики з європейськими стандартами актуалізує вивчення теоретико-прикладних аспектів проблеми міжнародної економічної інтеграції та з'ясування її впливу на міграційні процеси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи аналізу міжнародної інтеграції беруть свій початок з робіт де Бірса, Дж. Вайнера та М. Байє – засновників теорії митних союзів. Зокрема, дослідники теорії міжнародної економічної інтеграції вважають, що її найбільш повне обґрунтування зробив Дж. Вайнер у праці

«Питання митного союзу» [1, с. 4]. Досліджуючи вплив створення митних союзів на ефективність розвитку національних економік, вчений у своїх подальших роботах довів, що вони можуть мати як позитивні так і негативні наслідки, а також ввів такі нові поняття, як ефекти створення та ефекти відхилення торгівлі.

Значний внесок у формування теоретичних основ міжнародної економічної інтеграції та дослідження механізмів функціонування інтеграційних процесів зробили такі українські вчені: О. Білорус, М. Долишній, Д. Лук'яненко, Н. Мікула, Ю. Пахомов, С. Писаренко, А. Філіпенко, А. Чухно, П. Юхименко та ін.

Нині сформувалася ціла низка різноманітних підходів, концепцій і трактувань міжнародної економічної інтеграції, серед яких здебільшого виокремлюють три відомі наукові школи: ринкова, ринково-інституційна та структурна. Представники ринкової школи (М. Алле, А. Мюллер-Армак, А. Предоль, В. Рьопке) вважають ринок найкращим регулятором економічної діяльності, який не можна замінити ніякими штучними державними механізмами. Згідно з цією концепцією, міжнародна економічна інтеграція є тим міцнішою, чим вільнішою є дія ринкових сил і водночас слабшим регулюючий вплив держави.

Вчені ринково-інституційної школи (Ж. Валер, Б. Балаша, Г. Кремер) намагаються знайти компроміс між ринковими та державними важелями регулювання міжнародної економічної інтеграції. Відповідно, інтеграцію вони трактують як певну єдність економічних і політико-правових аспектів. Зокрема, Б. Балаша вважає, що інтеграція починається з ініціативи урядів певних держав, котрі усувають дискримінацію між національними господарствами.

Теоретики структурної школи (Г. Мюрдаль, А. Маршал, Ф. Перру) трактують економічну інтеграцію як «глибинний процес структурних перетворень в економіці країн, що інтегруються, і як наслідок – зміна системи і формування нової якості більш досконалої господарської системи» [2, с. 36]. В рамках цієї концепції справжня інтеграція має місце при створенні економічного союзу, коли відбувається структурне взаємопроникнення національних господарств.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На наш погляд, недостатньо висвітленими у науковій літературі залишаються питання просторових рівнів міжнародної економічної інтеграції, її основних форм, а також співвідношення понять глобалізації та регіоналізації. Крім того, сучасні глобалізаційні процеси суттєво впливають на міграційну сферу і постійно актуалізують нові проблеми, що потребують наукових досліджень.

Метою запропонованої статті є уточнення суті інтеграційних процесів, розгляд основних рівнів та форм міжнародної економічної інтеграції, а також виявлення характеру її впливу на міжнародну міграцію населення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У загальнотеоретичному контексті інтеграція означає процес, що веде до стану зв'язаності окремих частин і функцій системи в єдине ціле. Водночас її розглядають і як процес, у результаті якого такий стан досягається, а також процес входження в систему окремого елемента [2, с. 20]. Наше дослідження стосується зовнішньої форми інтеграції. Зокрема, мова йде про міжнародну економічну інтеграцію, під якою розуміють «процес зближення, взаємопроникнення, зрощування національних економік, і формування цілісного регіонального (міжнародного) господарського комплексу» [3, с. 40].

У 70-ті роки ХХ століття голландський економіст Ян Тінберген обґрунтував концепцію позитивної і негативної інтеграції. Процеси зняття бар'єрів на шляху ринкового обміну товарами, послугами та основними факторами виробництва вчений пов'язує з негативною інтеграцією. Під позитивною Тінберген розуміє розробку та проведення спільної економічної політики, структурне пристосування економік держав. Світовий досвід свідчить, що стабільний соціально-економічний ефект міжнародної інтеграції досягається при гармонійному доповненні цих двох названих її видів.

Щодо структурних рівнів міжнародної економічної інтеграції, то у науковій літературі здебільшого йдеться про її макро- і мікрорівень, наприклад [2, с. 2; 4, с. 20]. Для комплексного, більш повного висвітлення суті інтеграційних процесів, вважаємо за доцільне розглядати такі їх рівні: мікрорівень, мезорівень, макрорівень, мегарівень (рис. 1).

Інтеграція на мікрорівні відбувається через

економічну взаємодію окремих господарюючих суб'єктів (індивідів, фірм, установ тощо) у формі здійснення спільних проектів, науково-пошукових робіт, створення спільних підприємств, транснаціональних корпорацій тощо. Міжнародне економічне співробітництво окремих регіонів держав, що веде до їх зближення, створення прикордонних зон, міжрегіональних об'єднань, утворює мезорегіональний рівень інтеграції. На макрорівні інтеграція відбувається у формі міждержавного економічного співробітництва, підписання угод, союзів, створення інтеграційних угруповань країн. Економічне співробітництво, розширення, злиття міжнародних об'єднань і організацій відбувається на мегарівні. Зазначені рівні тісно переплітаються, взаємодіють і взаємодоповнюють один одного.

За ступенем інтегрованості виділяють такі основні форми міжнародної економічної і політичної інтеграції, як: зона преференційної торгівлі, зона вільної торгівлі, митний союз, спільний ринок, економічний союз, повна інтеграція [2, с. 21]. Широкорозповсюдженим у науковій літературі є представлення цих форм у вигляді таблиці, що полегшує розуміння суті кожної з них та виявлення принципових відмінностей між ними [3, с. 40]. Для того щоб ширше висвітлити і покращити розуміння інтеграційних процесів, вважаємо за доцільне доповнити цю класифікацію такими полярними її етапами, як автаркія та федерація (табл. 1).

Автаркія означає політичну і економічну відособленість, незалежність однієї країни (групи країн) від інших. Вона проявляється в обмеженні імпорту, стимулюванні експорту,

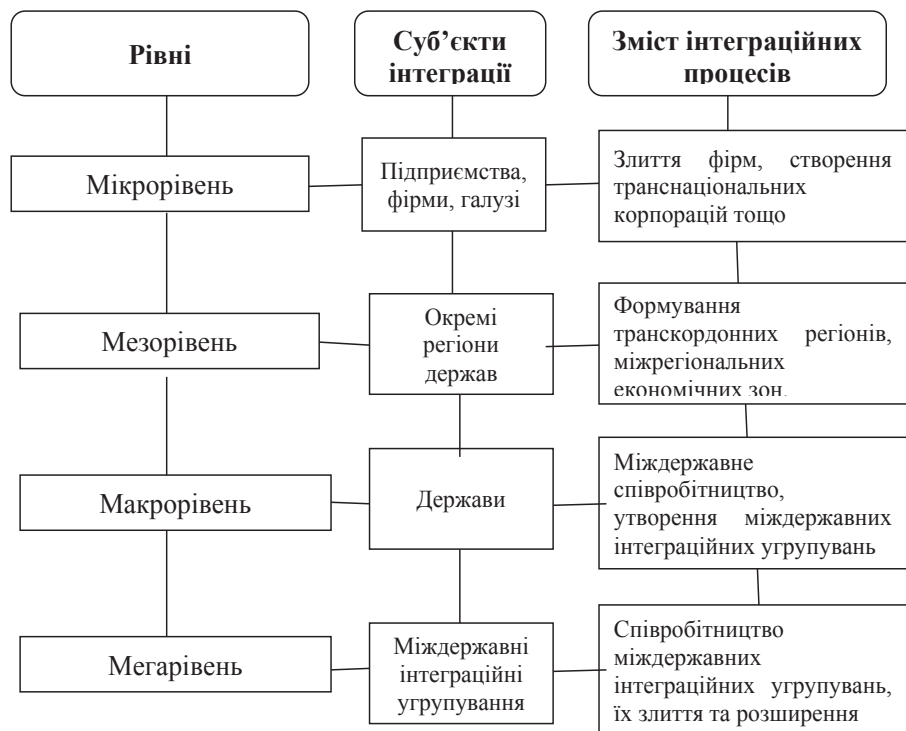

Рис. 1. Просторові рівні міжнародної економічної інтеграції

Складено автором

Таблиця 1

Форми міжнародної економічної і політичної інтеграції

	Відсутність торгівлі	Лібералізація торг. відносин	Ліквідація митних бар'єрів	Спільні зовн. митні тарифи	Вільний рух капіталу і роб. сили	Узгодж. економ. політики	Єдина економ. політика	Спільний уряд
Автаркія	+							
Зона преференційної торгівлі		+						
Зона вільної торгівлі		+	+					
Митний союз		+	+	+				
Спільний ринок		+	+	+	+			
Економічний союз		+	+	+	+	+		
Повна інтеграція, політичний союз		+	+	+	+	+	+	
Федерація		+	+	+	+	+	+	+

Складено автором, доповнено на основі джерела: [Менеджмент, с. 40]

консервації економіки, створенні ізольованої держави. У сучасному глобалізованому світі повна автаркія неможлива, тому, у науковій літературі, як правило, мова йде про автаркічне спрямування зовнішньої економічної політики певних держав (напр., Албанія, Північна Корея та ін.). Політику автаркії почала проводити Російська Федерація у 2014 році у відповідь на запровадження щодо неї санкції розвинутих країн світу через агресію Росії в Україні.

Початковою стадією інтеграційного процесу є лібералізація торговельних відносин між окремими країнами. Усуваючи бар'єри на торгівлю певною групою товарів і послуг, такі країни спрощують доступ зарубіжних партнерів на внутрішній ринок і утворюють зону преференційної торгівлі. Відомим прикладом реалізації такої форми інтеграції є преференційна система Британського співтовариства, котре було утворене 1932 року і об'єднувало 48 держав.

Зона вільної торгівлі утворюється при підписанні угоди між країнами про усунення тарифних і кількісних обмежень у взаємній торгівлі товарами та послугами. При цьому кожна з країн-учасниць зберігає право на власне регулювання торгівлі з третіми країнами. У зв'язку з цим митниці усередині зони залишаються з метою уникнення нечесної торгівлі. Така форма інтеграції є досить поширеною і дієвою на сьогоднішній день, про що свідчить функціонування Північноамериканської зони вільної торгівлі НАФТА (угода між США, Канадою і Мексикою від 1994 року), Європейська асоціація вільної торгівлі – ЄАВТ (угода 1960 р. між Ісландією, Ліхтенштейном, Норвегією та Швейцарією).

Щодо участі України у такій формі міжнародної економічної інтеграції, як зона вільної торгівлі, то станом на кінець 2014 року наша держава має чинні угоди про вільну торгівлю з країнами СНД (підписана у 2011 р.), ЄАВТ (2010 р.), ЄС (2014 р.), Македонією (1997 р.) та Чорногорією (2011 р.) [5].

Наступним етапом міжнародної економічної інтеграції є створення митного союзу. У цьому випадку країни-члени, окрім ліквідації митних бар'єрів у взаємній торгівлі, запроваджують єдині митні тарифи щодо третіх країн. Тобто країни митного союзу проводять спільну торговельну політику відносно країн, котрі не є його членами. Після встановлення спільного зовнішнього тарифу країни повинні досягти згоди щодо фітосанітарних норм, добровільних обмежень експорту, адміністративних перепон на шляху торгівлі тощо [3, с. 41]. Митний союз країн Європейського Союзу та кількох інших країн було створено у 1968 році; угоди про створення такого союзу діяли у Бенілюксі (з 1948 р.); митний союз Білорусі, Казахстану та Росії діє з 2010 року.

При усуненні обмежень на вільний рух не тільки товарів, а й основних факторів виробництва – робочої сили і капіталу, країни митного союзу утворюють спільний ринок. Таким чином, створення спільного ринку передбачає встановлення «чотирьох свобод»: вільного руху товарів, послуг, капіталу та робочої сили [3, с. 41]. Прикладом цієї форми інтеграції є: Центральнорамериканський спільний ринок (створений 1960 р.), Європейська економічна зона (англ. European Economic Area, ЕЕА), яка об'єднує країни ЄС, Норвегію, Ісландію та Ліхтенштейн (діє з 1994 року), Спільний ринок країн Карибського басейну – КАРІКОМ (1973 р.).

Наступним етапом міжнародної економічної інтеграції є створення економічного союзу, що передбачає не лише існування спільного ринку, а й координацію деяких видів економічної політики (монетарної, фінансової, транспортної, промислової та ін.), і, відповідно, уніфікацію законодавства у валютній, грошовій і бюджетній сферах. Яскравим прикладом успішного функціонування цієї форми інтеграції служить Європейський союз (угода про створення чинна з 1993 року), який на сьогоднішній день об'єднує 28 держав. Основні напрямки політи-

ки ЄС та країн-членів визначаються спільно у вигляді рішень Ради міністрів. Ще одним прикладом економічного союзу є Євразійський економічний союз (ЄАЕС, створений у 2014 році), до якого увійшли Білорусь, Вірменія, Казахстан та Росія.

Повна міжнародна економічна інтеграція передбачає проведення єдиної зовнішньої та економічної політики, створення органів наднаціональної адміністрації, рішення якої є обов'язковими для виконання всіма країнами-учасницями. Ця стадія подібна до митного союзу, в якому введено єдину валюту, а питання у сфері монетарної політики вирішуються спільним Центральним банком [6]. На сьогоднішній день ЄС є фактично єдиним міжнародним інтеграційним угрупованням, котре пройшло усі зазначені вище форми економічної інтеграції, має вже багато ознак її передостаннього етапу і продовжує своє формування.

Завершальним етапом інтеграційних процесів є федерація. Вона формується, коли кілька держав чи їх об'єднань, зберігаючи відносну самостійність, утворюють єдину союзню державу з єдиним громадянством, армією та урядом. Ця форма інтеграції передбачає створення дворівневого уряду: федеральний рівень, що регулює інтеграційне угруповання як єдине ціле, та уряд суб'єктів федерації, покликаний регулювати її частини. Прикладами такої форми інтеграційних угруповань є: Австрійська республіка, Російська Федерація, Сполучені Штати Америки, Федеративна Республіка Німеччина.

Міжнародна економічна інтеграція тісно взаємопов'язана з процесами глобалізації та регіоналізації. Слово «глобальний» походить від латинського *globus* – куля і визначається як «той, що охоплює територію або населення всієї земної кулі; всесвітній, загальний». Відповідно, «глобалізація» – це надання чомусь глобального характеру [7, с. 161]. Термін «глобалізація» було введено у науковий обіг Теодором Левітом на початку вісімдесятих років ХХ століття. Здебільшого його застосовують для позначення процесу підвищення рівня взаємодії, інтеграції, впливу та взаємозалежності між народами і державами у різних сферах людського життя (економічній, соціальній, технологічній, культурній, політичній та екологічній). Глобалізація зменшує значення відстані і державних кордонів і сприяє утворенню уніфікованого середовища (економічного, політичного, культурного тощо).

Серед великого різноманіття наукових підходів і трактувань глобалізації одним з найбільш повних, на наш погляд, є визначення, запропоноване Б.М. Юськівим. Цей автор розглядає глобалізацію як «якісну стадію суспільного розвитку, яка представляє собою процес системного переходу функціонування соціуму від рівня переважно національного до транснаціонального шляхом створення і посилення транснаціональних взаємозв'язків і взаємодії

в ньому в усіх сферах життєдіяльності – політичній, економічній, соціальній, культурній, екологічній тощо» [8, с. 13]. Дане трактування можна хіба доповнити визначенням російського вченого М.О. Мнацаканяна, який розглядає глобалізацію як формування й утвердження цілісності, взаємозв'язку і взаємозалежності, інтегрованості світу і сприйняття його таким суспільною свідомістю [9, с. 137]. Власне, у такому визначенні містяться основні характеристики і прояви глобалізації: цілісність, взаємозв'язок, взаємозалежність та інтегрованість світу.

Очевидним, на перший погляд, видається прямий вплив глобалізації на міграцію населення. Однак цей зв'язок неоднозначно оцінюється у науковій літературі. З одного боку, вчені вказують, що розширенню міграційних потоків сприяють такі прояви глобалізації [8, с. 167]: розпад двох політичних систем, що уможливило міграцію через кордони, які до цього були закриті; насадження мультикультуралізму, або відкритості культур у багатьох суспільствах; зняття і зниження технічних і економічних перепон на пересування великих мас людей на значні відстані; відкриття або зростання відкритості багатьох національних економік; стандартизація продукції і промислового виробництва в міжнародних масштабах.

В цілому вплив глобалізації на міграцію населення проявляється в зростанні кількості мігрантів та країн їх походження, міжконтинентальному характері переміщень, появі нових форм міграції (освітня, інтелектуальна, «віртуальна», «незавершена» і т.п.). Більше того, вчені вказують на компліментарність зв'язку між глобалізацією та міграцією [8, с. 174-176]. З одного боку, глобалізація стимулює (або обмежує) міграційні потоки і сприяє виникненню нових форм міграції, а з іншого – міграція виступає одним із проявів глобалізації, її стимулятором, а в деяких випадках і обмежувачем. Механізм цієї взаємодії відбувається через зростання чотирьох структурних потоків, що перетинають кордони держав: товарів, інвестицій, інформації, індивідів. Наприклад, міграційні потоки передбачають рух грошових переказів між країнами-реципієнтами і донорами міграції. У свою чергу, міжнародна торгівля товарами і певними послугами, інтернаціоналізація виробничих процесів стають приводом міграції для тих, хто надає ці послуги і тих, хто їх споживає [8, с. 175].

Поряд з цим вчені поки що не знайшли статистичних підтверджень глобалізації міграційних потоків за період, коли економічна глобалізація набула значної сили [10, с. 45]. Тобто можна констатувати, що очікуваного зростання міграції в глобальному масштабі так і не відбулося, хоча розширилася її географія. Серед причин, які певною мірою загальмували глобалізацію міграційних потоків, М. Околюський вказує на [11, с. 209-210]: 1. Світовий економічний спад, який розпочався у 1973 році, що

спричинив відповідне падіння попиту на роботу силу і сприяв запровадженню значних імміграційних обмежень. 2. Регіоналізація, яку вчений називає невід'ємною частиною найновішої економічної глобалізації, що сприяє зменшенню надходження чинників виробництва до відносно невеликого числа країн. А це у свою чергу позначилося на мобільності міжнародної робочої сили.

Серед великого різноманіття наукових підходів, трактувань регіоналізації одним із найбільш повних і доречних у контексті нашого дослідження є визначення, запропоноване О.В. Гаврилюком. Вчений розглядає регіоналізацію як «сукупність емпіричних процесів, що виникають, як правило, з тенденцій економічної інтеграції й моделей, які приводять до її формування і співробітництва в рамках транснаціонального географічного простору» [12, с. 8].

Хоча на перший погляд глобалізація і регіоналізація видаються різноспрямованими процесами, та вони не є взаємовиключними і зв'язок між ними не є однозначним. Більше того, ці процеси певною мірою доповнюють один одного. Поступово розширюючись, регіональні організації відпрацьовують механізм економічного співробітництва, який стає надбанням світової спільноти на глобальному рівні. Тобто, з одного боку, регіоналізація певною мірою виступає стадією, локомотивом глобалізації, полегшуючи інтеграцію національних економік у глобальний економічний простір, а з іншого – захищаючи і відстоюючи інтереси окремої групи країн, регіоналізація може виступати своєрідною реакцією на глобалізацію, що веде до поляризації глобалізованого світу.

Отже, міжнародна регіональна економічна інтеграція позначає процеси зближення, взаємопроникнення і формування цілісного регіонального господарського комплексу. Тобто регіональні інтеграційні процеси, в результаті тісної співпраці та реалізації спільних інтересів, ведуть до формування соціально-економічної, політичної єдності декількох країн в рамках транснаціонального географічного простору. Отже, якщо регіональна інтеграція передбачає об'єднання держав, головним чином близьких у географічному, історичному та культурному плані, то глобальна інтеграція зменшує значення відстані і сприяє утворенню універсального уніфікованого середовища (економічного, політичного, культурного тощо). Поняття глобальної регіоналізації вживаємо як синонім зовнішньої регіональної інтеграції і використовуємо в дещо узагальненому вигляді, маючи на увазі зовнішню її форму, тобто утворення великих міждержавних інтеграційних формувань. В умовах формування глобальної моделі світового господарства посилюється роль класичних регіональних інтеграційних блоків, таких як: ЄС, НАФТА, АТЕС. На ці три об'єднання припадає 80% світового ВВП, 82% всіх державних

бюджетів країн світу і 85% експорту [13, с. 57].

На сьогоднішній день більшість країн світу беруть участь у тих чи інших формах інтеграційних процесів. Про високу динаміку регіональної інтеграції свідчить постійне зростання кількості інтеграційних об'єднань. При цьому процес формування інтеграційних блоків на сучасному етапі охопив не тільки розвинуті країни, а й країни, що розвиваються. Вчені – спеціалісти з проблем глобального економічного розвитку вважають, що така тенденція знаменує прихід епохи нового регіоналізму, який розповсюдився на всі континенти [13, с. 58]. Завдання такого регіоналізму науковці вбачають у зменшенні розриву між державами «золотого мільярду» та іншими країнами світу, а також підвищення рівня соціально-економічного розвитку всіх країн загалом.

Співзвучною з ідеями нового регіоналізму є концепція глобальної інтеграції. Така інтеграція веде до формування єдиного соціально-економічного, політичного та культурного простору, основою формування якого є спільні інтереси країн-учасниць. Достатньо вичерпну і змістовну, на наш погляд, дефініцію поняття глобальної інтеграції дає професор Р.В. Войтович, який визначає його як: «засіб об'єднання держав на всіх рівнях суспільного розвитку, що забезпечує структурну трансформацію сучасної системи міжнародних відносин, сприяє паритетному розподілу соціально-політичного, економічного та культурного потенціалу між державами в умовах спільного глобалізаційного вектора розвитку» [14, с. 11].

Якісно новою формою глобальної інтеграції є глокалізація, яка в широкому розумінні означає діалектичну єдність глобального і локального; одночасне співіснування протилежних тенденцій: універсалізації, гомогенізації як проявів глобалізації, та партикуляризації, гетерогенізації, яку несе локалізація [15]. В економічній літературі цей термін здебільшого вживають, коли йдеться про процес з'єднання всесвітніх центрів економічної сили з периферією. Ядром притягування є окремі локалітети – національні регіони, міста, мегаполіси, значення і роль яких в глобальних процесах невинно зростає (наприклад, Баварія, Каталонія, Сан-Паоло) [13, с. 58]. Необхідною умовою їх формування є забезпечення території висококваліфікованою робочою силою, доступом до некодифікованих знань, можливостями для безперервного навчання працюючих.

Висновки. Отже, узагальнено міжнародну економічну інтеграцію можна визначити як процес взаємопроникнення національних економік, що призводить до формування господарської системи нового порядку. Під впливом інтеграційних та глобалізаційних процесів у міграційній сфері відбуваються такі основні зміни: збільшення кількості мігрантів (однак не прямо пропорційно до товарних чи інших потоків); зростання кількості країн походжен-

ня мігрантів та посилення міжконтинентального характеру переміщень; поява нових форм міграції населення. Крім того, важливо зазначити, що в умовах глобальної інтеграції формується нова модель міграційної політики, в якій держава все ще зберігає за собою основні функції управління міграцією, однак змінюється його характер та умови. Зокрема, розширюється коло суб'єктів управління міграційними процесами як на національному, так і міжнародному рівнях. Тобто відбувається поступове зміщення центру регулювання міграції на наддержавний рівень. За таких умов важливо, щоб національні політики координували свою діяльність з міжнародними організаціями для забезпечення їхньої максимально можливої узгодженості і гармонізації. Таким чином, важливим завданням національних міграційних політик на сучасному етапі є досягнення внутрішньої (внутрішньодержавної) і зовнішньої (міждержавної, глобальної) когерентності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Мазурок П.П. Концептуальні основи сучасних інтеграційних процесів в умовах глобалізації світової економіки / П.П. Мазурок, Л.С. Сардар'ян // Вісник Криворізького економічного інституту КНЕУ. – 2010. – № 1(21). – С. 3-8.
2. Балян А.В. Міжрегіональне, транскордонне співробітництво України за умов розширення Європейського Союзу (на прикладі прикордонних регіонів України та Угорщини) / А.В. Балян. – Ужгород : Ліра, 2005. – 320 с.
3. Менеджмент європейської економічної інтеграції : підручник / ред. С.М. Писаренко. – К. : Знання, 2012. – 373 с.
4. Євроекономічна інтеграція України : [навчальний посібник] / Л.І. Михайлова, Н.В. Волченко, Т.О. Зінчук, С.М. Кваша. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 136 с.
5. Інформація щодо укладення угод про вільну торгівлю з перспективними торговельно-економічними партнерами України. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/economic-cooperation/trade-agreements>.
6. Філіпенко А. Природа та особливості сучасного міжнародного інтеграційного процесу [Електронний ресурс] / Антон Філіпенко // Економічний часопис – XXI. – 2003. – № 4. – Режим доступу : <http://soskin.info/ea/2003/4/20030401.html>.
7. Новий словник іншомовних слів: близько 40000 слів / за ред. Л.І. Шевченко. – К. : АРІЙ, 2008. – 672 с.
8. Юськів Б.М. Глобалізація і трудова міграція в Європі / Б.М. Юськів. – Рівне : Видавець О.М. Зень, 2009. – 476 с.
9. Мнацаканян М.О. Глобализация и национальное государство: три мифа / М.О. Мнацаканян // Социс. – 2004. – № 5. – С. 137-142.
10. Tapinos G., Delaunay D. Can one really talk of the globalisation of migration flows? / G. Tapinos, D. Delaunay // Globalisation, Migration and Development. – Paris : OECD, 2000. – 200 p.
11. Okólski M. Migracje a globalizacja / M. Okólski // Globalizacja od A do Z. Czarny E. (koord. naukowa). – Warszawa: Narodowy Bank Polski, 2004. – P. 199-232.
12. Гаврилюк О.В. Теоретичні та методологічні підходи до вивчення сучасних глобальних регіональних тенденцій / О.В. Гаврилюк // Регіональна економіка. – 2012. – № 3. – С. 7-15.
13. Глобальное экономическое развитие: тенденции, асимметрии, регулирование : монография / науч. ред. Д. Лукьяненко, А. Поручника, В. Колесова. – К. : КНЭУ, 2013. – 466 с.
14. Войтович Р.В. Глобальна інтеграція як нова форма суспільного розвитку [Електронний ресурс] / Р.В. Войтович. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10vrvfsr.pdf>.
15. Глокализация [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dictionary-economics.ru/word/Глокализация>.